

ODSUNY A VÝMENY SKUPÍN OBYVATEĽSTVA EURÓPSKÝCH ŠTÁTOV V PRVEJ POLOVICI 20. STOROČIA

JUDR. JÁN ŠTEFANICA
UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE
PRÁVNICKÁ FAKULTA
KATEDRA PRÁVNÝCH DEJÍN

Abstrakt

Predkladaný príspevok má za úlohu predstaviť čitateľovi riešenia otázky národnostných menšinových skupín Európy prostredníctvom výmen, odsunov obyvateľstva v období prvej polovice 20. storočia. Zameriavame sa na tie, ktoré boli upravené medzinárodnými zmluvami, mali byť vykonávané humánnym spôsobom a vyplývali najmä z povojnového usporiadania Európy. Vo vzťahu k vysídleniu a výmene časti osôb maďarskej či nemeckej národnosti z územia Slovenska približujeme aj túto problematiku. Pokúšame sa načrtnúť identické, ale aj rozdielne faktory vyrovnania sa s otázkou skupín maďarského obyvateľstva na Slovensku a nemeckého v Maďarsku. Zároveň sa pokúšame o podanie stručného tabuľkového prehľadu repatriácií, odsunov či presunov minoritného obyvateľstva v krajinách európskeho priestoru.

ŠTEFANICA, Ján. Odsuny a výmeny skupín obyvateľstva európskych štátov v prvej polovici 20. storočia. In: *HISTORIA ET THEORIA IURIS*, roč. 2, 2010, č. 4, s. 78-93.

Úvod

Vysídľovaním, repatriáciami a deportáciami z etnických, rasových či náboženských dôvodov boli a sú postihnuté desiatky miliónov ľudí na celom svete. Obzvlášť to platí v národnostne rôznorodej Európe, kde neustále dochádzalo ku kolonizáciám a k presídleniam menšinových častí obyvateľstva. Na začiatku dvadsiateho storočia neexistoval vari ani jeden európsky štát s národnostne homogénnym obyvateľstvom. Pohyby osôb rôznych národností sa dotýkali takmer každého štátu, v ktorom žili národnostné menšiny. Samozrejme, že najväčší vplyv na odsuny, repatriácie či deportácie mali najmä vojnové udalosti a ich konečné výsledky. Obvykle išlo o politické rozhodnutia s jasnou medzinárodnoprávnou formou a relevanciou, ako príklad môžeme uviesť nariadenie o vysídlení osôb nemeckej národnosti, ktoré bolo prijaté na konferencii v Postupime. Samotné formy presídlení menšinového obyvateľstva sa v jednotlivých prípadoch líšili. Väčšinou dochádzalo k rozlišovaniu medzi civilným menšinovým obyvateľstvom a jeho politickými či ideologickými štruktúrami. V príspevku sa zameriame na legálne odsuny a výmeny, ktoré boli zakotvené v právnych aktoch jednotlivých európskych krajín.

Priame právne dôsledky týkajúce sa vysídleńcov boli z veľkej časti rovnaké, postihla ich strata bydliska, niekedy aj všetkého nehnuteľného majetku.

Primárnymi dôvodmi presunov menšinového obyvateľstva bezprostredne po druhej svetovej vojne boli princípy mierové a antifašistické. Z právneho hľadiska išlo o odsun¹ a vyhostenie osôb, ktoré v čase spáchania zločinov agresie proti štátu, v ktorom žili, nadobudli štátne občianstvo agresora a ktoré sa snažili využiť a zneužiť medzinárodnoprávne a ústavnoprávne garancie národnostných menšín proti suverenite, územnej celistvosti štátu svojho pobytu najmä v čase zvýšeného ohrozenia jeho integrity.

Sekundárnym dôvodom sa stal národný princíp. Ten bol zreteľný pri procese repatriácie, t. j. prinavrátení osôb, ktoré sa v minulosti vysťahovali do cudziny z dôvodov nezamestnanosti, sociálnych problémov či národnostného útlaku. Samotný proces mal umožniť týmto krajanom vrátiť sa do svojej vlasti a poskytnúť im tentoraz už dôstojnejšie podmienky na život. Išlo o významný prvok národnej homogenizácie daných štátov.

Prvé snahy o vyriešenie menšinových problémov formou odsunov a výmen

Genézu prvého úsilia o právne vyriešenie medzinárodných menšinových problémov môžeme datovať do obdobia dvoch balkánskych vojen.² Už v roku 1913 sa hovorilo o možnom riešení konfliktov prostredníctvom cielene organizovaného a humanitárne zabezpečeného odsunu menšín, čo by v konečnom dôsledku eliminovalo na minimum príčinu konfliktov medzi národmi. Počas oboch vojen si Bulharsko a Grécko chránili svoje menšiny žijúce v tejto oblasti. Po napadnutí bulharského obyvateľstva Trácie Osmanskou ríšou a Gréckom v priebehu druhej balkánskej vojny sa museli Bulhari a Turci žijúci v tejto oblasti stiahnuť na svoje územie. Nasledovala prvá svetová vojna a po jej ukončení boli politické, bezpečnostné i menšinové otázky riešené víťaznými mocnosťami na Parížskej mierovej konferencii (1919) pomocou systému zmlúv s porazenými štátmi. Napriek faktu, že sa pri tvorbe mierových zmlúv v maximálne možnej miere rešpektovali historické vzťahy na národnostne zmiešaných územiach, nebolo možné zabrániť vzniku početných menšinových oblastí. Na druhej strane sa veľmoci snažili obmedziť prípadné

¹ Angl. expulsion, nem. Vertreibung

² Prvá a druhá balkánska vojna sa konali v rokoch 1912 – 1913. V prvej balkánskej vojne členovia Balkánskeho zväzu (Srbsko, Grécko, Bulharsko a Čierna Hora) bojovali proti Osmanskej ríši. Následne anektovali väčšinu európskeho územia Osmanskej ríše vrátane Trácie. Vyvrcholením sporov o rozdelenie tohto územia bola druhá balkánska vojna, ktorú viedlo Bulharsko proti svojim bývalým spojencom z Balkánskeho zväzu a Osmanskej ríši. Napriek prehre získalo územie západnej Trácie.

menšinové konflikty, a tak sa napríklad v Neuillskej mierovej zmluve s Bulharskom (27. novembra 1919) riešila aj výmena obyvateľstva medzi Gréckom a Bulharskom.

V priebehu turecko-gréckej vojny (1920 – 1922) sa Turci snažili vynútiť si revíziu Sévreskej mierovej zmluvy podpísanej 10. augusta 1920 dohodovými veľmocami s porazeným Tureckom. Ich snaha bola korunovaná úspechom, keď sa po skončení vojny začali v novembri roku 1922 revízne rokovania vo švajčiarskom Lausanne. Už počas konania lausannských rokovaní o záverečnom dokumente konferencie, tzv. Lausannskej mierovej zmluve z 24. júla 1923, podpísali vyjednávači oboch strán 30. januára 1923 konvenciu o výmene obyvateľstva. V nej pristúpili k spoločnému rozhodnutiu o vysídlení osôb gréckej národnosti z Turecka a odsune osôb tureckej národnosti z Bulharska a Grécka. Napriek obrovským hospodárskym a sociálnym problémom obidvoch krajín, s ktorými sa začlenenie repatriantov do štátnych systémov spájalo, bola výmena obyvateľstva po dlhšom časovom odstupe hodnotená pozitívne. Z Turecka a Grécka sa vzájomnou výmenou stali takmer národnostne homogénne štáty a ubudli predtým časté konflikty založené na národnostnej a náboženskej báze. Hranice Grécka sa veľmi jasne priblížili k hraniciam celistvého osídlenia osôb gréckej národnosti, a tak muselo rezignovať z predošlej expanzívnej zahraničnopolitickej koncepcie³.

Štátom aktívne pracujúcim s možnosťami presunu menšinových častí obyvateľstva bolo najmä Nemecko. Počas trvania Weimarskej republiky sa nemecké ministerstvo zahraničných vecí začalo zaoberať predstavou repatriovať do republiky obyvateľstvo nemeckých menšín žijúcich v pobaltských krajinách, na území ostatných štátov východnej, juhovýchodnej Európy a Talianska. Pridržiavali sa predstavy veľkonemeckého štátu a zároveň chceli zabrániť ich postupnému splynutiu s väčšinovým obyvateľstvom. Projekt vychádzal z konceptov navrhovaných v závere prvej svetovej vojny posledným nemeckým vojenským vedením, osobitne maršalmi Hindenburgom a Ludendorffom. Vo všeobecnosti ho nemecké vedenie prijalo kladne a bol považovaný za politicky vyhovujúci, ale po praktickej stránke bol takmer nerealizovateľný a ako taký aj skončil odložený na neurčito. Po nástupe Adolfa Hitlera k moci sa týmto riešením začalo znova zaoberať nové vedenie nacionálnesocialistického Nemecka a začalo vážne riešiť jeho problémové otázky s cieľom uskutočniť repatriácie čo najrýchlejšie.

V tomto období bola väčšina menšinových problémov konfrontovaná s názorom fóra Spoločnosti národov. Spoločnosť národov, vychádzajúc z mierových zmlúv, zo svojho štatútu vytvorila medzinárodnoprávnú platformu

³ Pre viac informácií pozri monografie: HRADEČNÝ, P. – DOSTÁLOVÁ, R. – HROCHOVÁ, V. – OLIVA, P. – VAVŘINEK, V. *Dějiny Řecka*, Praha 1998 a HRADEČNÝ, P. *Řekové a Turci. Nepřátelé nebo spojenci?* Praha 1999.

riešenia postavenia národnostných menšín v novovzniknutých štátoch, štátoch ustanovených (ČSR, Rakúsko, Maďarsko), obnovených (Poľsko) či do-tvorených (Kráľovstvo Srbov, Chorvátov, Slovincov, Rumunské kráľovstvo).

Spoločnosť národov pri problematike riešenia menšinových problémov brala v prvom rade ohľad na nevyhnutnosť potreby stabilizácie momentálnej situácie. Čo v konečnom dôsledku znamenalo, že zvyčajne prihliadala na čo najväčšiu redukciu problémov, ktoré v súvislosti s týmito menšinami vznikali. Návrhy riešení vytvorené na základe 14 bodov prezidenta Wilsona nemali pri pragmatickom postupe Spoločnosti národov osobitné postavenie. Prejavovalo sa to tým, že aj žaloby, ktoré minoritné skupiny obyvateľstva na Spoločnosť národov vznášali, boli riešené takým spôsobom, aby bola zaručená predovšetkým stabilná situácia národnostných menšín. Čo však bolo pochopiteľné, keďže tento prístup znamenal hlavne upokojenie menšinových konfliktov a garantovanie mierovej situácie.

Napriek medzivojnovým diskusiám sa konkrétne rokovania o presune národnostných menšín a ich prípadných výmenách začali realizovať až v období polarizácie európskych štátov pred druhým svetovým konfliktom a bezprostredne v jeho začiatkoch. Diskusie sa začali v roku 1937 nemecko-talianskymi rokovaniami, ktorých závery sa neskôr realizovali v pomníchovskom období prostredníctvom čiastočnej výmeny a presunom severotalian-ských Nemcov do ríše. Rovnaké snahy o menšinovú výmenu mala aj podstatná časť politikov z radov poľskej diplomacie. Poľské návrhy presunov obyvateľstva boli určené pre zmiešané územia regiónu severného Sliezka a územia v oblasti gdanského koridoru. Presuny sa však neuskutočnili, keďže podobné snahy neboli v medzinárodnopolitickom záujme predstaviteľov fašistického Nemecka, ktoré už vtedy počítalo s možným využitím národnostne zmiešaných území ako zámienky pre nastávajúci poľsko-nemecký vojenský konflikt. V obdobnom duchu prebiehali aj rokovania so Sovietskym zväzom o osude Nemcov na územiach, ktoré Sovietsky zväz nadobudol počas rokov 1939 až 1940.⁴

Koncepcie, takmer identické s predstavou poľskej diplomacie, mala záujem uskutočniť aj diplomacia Československa podporovaná prezidentom Benešom. Pod projektom s názvom Piaty plán sa skrýval návrh odstúpiť niektoré časti pohraničných oblastí Čiech a Moravy⁵ fašistickému Nemecku v záujme zachovania mieru. Málo išť o približne 5 000 km² z celkovej rozlo-

⁴ *The Expulsion of the „German“ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War.* Edited by Prauser, S. and Rees, A. EUI Working Paper HEC No. 2004/1. Florence : European University Institute, 2004, s. 94.

⁵ Oblasti, ktoré ležali mimo vybudovaných pohraničných opevnení, teda územie Československa ležiace medzi hranicou opevnení a štátnou hranicou.

hy 28 000 km², ktoré Sudety zaberali.⁶ Toto územie bolo obývané približne 900 000 obyvateľmi nemeckej národnosti. Dôležitým faktorom sa však stala podmienka československej strany, že Nemecko súčasne prevezme aj ďalších približne 1 200 000 osôb nemeckej národnosti, ktorí žili vo vnútrozemí Československa. Pri občanoch nemeckej národnosti zostávajúcich na území republiky, v počte zhruba 1 000 000 osôb, sa uvažovalo o ich bezproblémovejšej integrácii do spoločnosti.⁷ Po začatí druhej svetovej vojny sa otázkam výmeny obyvateľstva začali venovať aj štáty Dohody. V analýze podmienok garantujúcich stabilizáciu štátov povojnovej Európy, vypracovanej Anglickým kráľovským ústavom medzinárodných štúdií a prednesenej anglickej vláde v roku 1940, je ako prostriedok zaručujúci udržanie mieru⁸ navrhované kompletné vysídlenie nemeckých menšín z Balkánu i zo štátov strednej a východnej Európy. O dva roky neskôr zaradil anglický vojnový kabinet medzi strategické záujmy vlády na povojnové obdobie komplexné vysídlenie väčšiny osôb nemeckej národnosti z východnej Európy a posun nemeckých hraníc na západ do vnútrozemia vtedajšieho Nemecka.⁹ Vo svojej podstate išlo de facto o záber a zrušenie celého východného Pruska. Išlo o názor autentický, ktorý v tom období nevychádzal z podpory exilových vlád štátov strednej a východnej Európy.

Problematika odsunu a výmena osôb maďarskej národnosti na Slovensku

Vo vzťahu k nášmu územiu sa stala osobitou otázka osôb maďarskej národnosti na Slovensku a osôb slovenskej národnosti žijúcich v Maďarsku. Možnou výmenou obyvateľstva sa zaoberali londýnska a moskovská emigrácia už v priebehu 2. svetovej vojny. Po ukončení Postupimskej konferencie a v priebehu príprav Parížskej konferencie bolo vládam Československa a Maďarska odporúčané uskutočniť vzájomnú výmenu obyvateľstva. Keďže v tom období sa mnohé medzinárodné menšinové spory riešili vzájomnou výmenou obyvateľstva, nešlo o žiadnu novinku. Najmä s prihliadnutím na poli-

⁶ *Fronleichnam 1945: Das Trauma des Brünner Todesmarsches* in „*Die Presse*“, Print-Ausgabe, 29. 5. 2010.

⁷ PEŠEK, J. Útěk, likvidace a vyhnání obyvatelstva v Evropě. In: *Zborník konferencie česko-nemeckého fóra žien: Útěk, likvidace a vyhnání obyvatelstva v Euroregionu Nisa-Neisse-Nysa*. Krajská vědecká knihovna Liberec 5. – 6. november 2003. s. 279.

⁸ Na základe pomenovania z anglického jazyka označovaný termínom „peace keeping“.

⁹ RYCHLÍK, J. Memorandum britského Královského institutu mezinárodních vztahů o transferu národnostních menšin z roku 1940. In: *Český časopis historický*, č. 4/1993, s. 612-631.

niku Maďarska, ktorá mala s presídlením obyvateľstva skúsenosti. Išlo o presídľovanie Sikulov z Bukoviny do Báčky, ktoré priamo riadila delegácia maďarskej vlády zo Segedína. Presídlenie 12 000 Sikulov trvalo 41 dní.¹⁰ Srbské obyvateľstvo sa vysídľovalo z Báčky. Návrh na použitie obdobného princípu výmeny bol zmienený maďarskou stranou aj v období rokovania delimitačnej komisie v Komárne v októbri 1938. Maďarskí zástupcovia však otázku výmeny neustále spájali s požiadavkami na územnú kompenzáciu, čo bola pre predstaviteľov Slovenska neprijateľná požiadavka.

Okrem návrhov najvyšších štátnych orgánov sa vyskytli aj odporúčania a iniciatívy verejnosti. Známa bola iniciatíva Zväzu verejných zamestnancov. Ten vo svojom vyhlásení československej delegácii odporúčal, aby sa usilovala najmä o „výmenu *tunajších Maďarov za našich Slovákov z Maďarska*“, a požadoval, aby pri rokovaniach „*nepristúpila na žiadne územné ústupky v prospech Maďarska*“.¹¹ Na základe skúseností s viacerými výmenami obyvateľstva medzi susednými štátmi v Európe odporúčal budapeštiansky profesor József Kovács, aby sa samotné Maďarsko viac ako o plebiscity usilovalo o repatriáciu Maďarov z okolitých krajín na svoje územie. Na československej strane presadzoval tento názor už v polovici 30. rokov agrárny politik Fedor Houdek a po viedenskej arbitráži bývalý minister zahraničných vecí Slovenskej republiky Ferdinand Ďurčanský.¹² Repatriácia ako vysoko humaný akt uplatňovania základných ľudských práv bola v medzinárodno-právnej rovine nášho geopolitického priestoru garantovaná remigračnými dohodami, ktoré československá vláda uzatvorila s Bulharskom, Juhosláviou, Sovietskym zväzom a Rumunskom. Na základe takého princípu sa individuálne navrátili do svojej vlasti aj mnohí Slováci a Česi z iných štátov Európy.

Na Slovensku podporovali výmenu menšinového obyvateľstva všetky politické strany. V júli 1945, na zjazde Demokratickej strany v Martine, podporil Ján Ursíny myšlienku vysídlenia. Argumentoval najmä úlohou, akú zohrali osoby maďarskej národnosti v období mníchovskej krízy. V Novom slove č. 5 z 29. júla 1945 sa vyjadril Gustáva Husák, že maďarská menšina „*úplne sklamala, vo svojej prevažnej väčšine stála na strane fašistického nepriateľa a nášmu národu spôsobila ťažké obete na životoch a na majetkoch*“.¹³ Zároveň zdôrazňoval potrebu „*vzdať hold tým nemeckým a maďar-*

¹⁰ Slovensko-nemecká komisia historikov SAV. *Vynútený rozchod. Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938 – 1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhosláviou*. Bratislava 1999, s. 204.

¹¹ Slovenský národný archív Bratislava. Fond Slovenská liga, kart. 72.

¹² ĎURČANSKÝ, F. Stredná Európa v minulosti a budúcnosti. Spisy vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov č. 7. Bratislava 1944, s. 20. In: *Spoločensko-vedný ústav SAV: Dekréty Edvarda Beneša v povojnovom období*. Prešov 2004, s. 42.

¹³ *Nové slovo*, č. 5, 29. 6., ročník 1945. Bratislava.

*ským antifašistom, ktorí spolu s nami kráčali a bojovali. A tým u nás nikto nesmie ublížiť... Nemáme žiadnu nenávisť k maďarskému národu... avšak dejiny ukázali, že menšinová politika zlyhala.*¹⁴ V. Široký sa v auguste 1945 vyjadril na žilinskej konferencii: *„Žiadame okamžité vystáňovanie všetkých nyilašov a anyášov, ako aj funkcionárov Maďarskej zjednotenej strany. Pokiaľ ide o ostatné maďarské obyvateľstvo, žiadame jeho výmenu za Slovákov žijúcich v Maďarsku.*¹⁵

Dňa 9. augusta 1945 sa výmenou obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom zaoberal na svojom zasadnutí Zbor povereníkov. Bolo to najmä v súvislosti s prípravou materiálov na rokovanie mierovej konferencie v Paríži. Presídlenie sa nemalo dotýkať osôb maďarskej národnosti, ktoré sa pričínili o obnovu Československa. Vláda na schôdzi 24. októbra 1945, v nádeji na skorú dohodu o výmene, dokonca pozastavila konfiškáciu majetku osôb maďarskej národnosti. S výnimkou osôb, ktoré boli funkcionármi fašistických organizácií a iredentistických strán, ktoré sabotovali obrábanie pôdy, a osôb, ktoré spadali pod § 1 dekrétu prezidenta republiky č. 108/1945 Zb.

Problematickou výmeny obyvateľstva sa zaoberala aj Slovenská národná rada na svojom zasadnutí v dňoch 14. a 15. septembra 1945. O tejto otázke podrobne informoval plénum SNR štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí Vladimír Clementis. 15. septembra 1945 sa na pléne vyjadril, že Maďarsko odmieta princíp výmeny vôbec a v Maďarsku sa *„nepriamo táto forma riešenia označuje za nacizmus a rasizmus“*¹⁶. Československé politické špičky chápali tento fakt ako snahu o udržanie Maďarov na Slovensku v blízkosti hraníc s Maďarskom ako predpoklad možnej revizionistickej politiky, ktorej sa vytvorí priestor po skonsolidovaní situácie. Vladimír Clementis, tlmočiac stanovisko vlády, navrhol riešiť maďarskú otázku niekoľkými spôsobmi:

- z územia Československa mali byť jednostranne vysídlené do Maďarska tie osoby, ktoré najmä ako štátni zamestnanci prišli na slovenský juh po roku 1938, ak nie sú súdené ľudovými súdmi;
- ďalšie osoby maďarskej národnosti mali byť do Maďarska presídlené v rámci medzištátnej výmeny obyvateľstva.

Zároveň Clementis poukázal na skutočnosť, že sa v maďarských oficiálnych kruhoch nastoľuje a zdôrazňuje čoraz častejšie myšlienka úpravy slovensko-maďarských štátnych hraníc v prospech Maďarska. Slovenská národná rada prijala v reakcii na aktuálnu situáciu nasledovné uznesenie: *„Slovenská národná rada chce zabezpečiť neohrozený vývin slovenského*

¹⁴ *Nové slovo*, č. 5, 29. 6., ročník 1945. Bratislava.

¹⁵ Slovenský národný archív Bratislava. Archív ÚML ÚV KSS. Fond 15, a. j. 8.

¹⁶ Slovensko-nemecká komisia historikov SAV. *Vynútený rozchod. Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938 – 1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhoafrickou republikou*. Bratislava 1999, s. 205.

*národa, pokladá za potrebné obrátiť sa na vlády Spojených národov s tou žiadosťou o podporu svojej snahy, ako i úsilia československej vlády o výmenu slovenského obyvateľstva z Maďarska za Maďarov bývajúcich na Slovensku. Slovenská národná rada sa uznáva, že požiada vládu, aby predložila memorandum vládam Spojených národov, v ktorom bude predložené naše úsilie o uskutočnenie výmeny a naša žiadosť o podporu v tejto otázke.*¹⁷ Maďarská vláda otázku výmeny dlhodobo odmietala. Až v dňoch 2. až 6. decembra 1945 sa z iniciatívy a na naliehanie Československa uskutočnilo prvé československo-maďarské rokovanie. V. Clementis zastupujúci na ňom československú vládu prezentoval jej aktuálne stanovisko. Výmena mala byť prvým krokom riešenia, nasledovať malo rozšírenie kategórie občanov, ktorí sú slovenského pôvodu a môžu sa uchádzať o vrátenie štátneho občianstva. Tieto rokovania sa však skončili neúspešne.¹⁸ Československo-maďarské rokovania pokračovali v dňoch 6. až 10. februára 1946. Na ich druhom kole sa delegácie dohodli na výmene dobrovoľného počtu Slovákov a Čechov z Maďarska za rovnaký počet osôb maďarskej národnosti v Československu.

Odsuny nemeckej menšiny z niektorých európskych štátov

Za najväčší prípad odsunov menšinového obyvateľstva za obdobie prvej polovice 20. storočia považujeme vysídlenie osôb nemeckej národnosti z európskych štátov do Nemecka. Rozhodnutie odsunu nemeckej menšiny bolo prijaté víťaznými veľmocami na Postupimskej konferencii¹⁹. Išlo sa o článok XIII. Postupimskej dohody, ktorý hovoril o vysídlení osôb nemeckej národnosti z Československa, Poľska, Maďarska do Nemecka. Vysídlenie časti nemeckého obyvateľstva bolo v povojnovej situácii považované za legálne

¹⁷ Slovenský národný archív Bratislava. Fond ÚP SNR, krab. č.: 969.

¹⁸ Kritike sa nevyhla ani politická reprezentácia Československa. „Nové Prúdy“ vydávané Jozefom Lettrichom 20. 1. 1946 konštatovali: „Miesto toho, aby sme my kladli podmienky Maďarom, kladú nám ich oni. K tomu všetkému po rozumnom uvažovaní a pri objektívnej kritike prideme, že je to naša chyba. Nestačí len na schôdkach politických strán sa dotknúť vyst'ahovania Maďarov, poprípade v DNS, ale treba prikročiť k realizovaniu odsunu Maďarov zo Slovenska. Máme pripravený štatistický materiál, ktorým by sme cudzine mohli dokázať, že Maďari musia zo Slovenska? Dodržiava sa u nás všade litera dekrétu prezidenta republiky ohľadne nemeckých a maďarských škôl? – Nie!... Je preto na čase, aby SNR pripravila štatistický materiál k dokázaniu nutného vyst'ahovania Maďarov. ... Majme na mysli, a uvidíme, že v otázke maďarskej sa musí zaujať prísne slovenské stanovisko, ale objektívne a ľudské.“ In: *Nové Prúdy v našom súčasnom živote*, ročník II., číslo 2., 20. 1. 1946, Bratislava.

¹⁹ Postupimská deklarácia z 2. augusta 1945, ktorá má charakter medzinárodnej zmluvy, upravuje odsun Nemcov z Poľska, Československa a Maďarska v článku č. XIII.

a preventívne riešene otázky menšiny, ktorá mohla byť aj naďalej zdrojom napätia v medzinárodných vzťahoch.

Medzi krajiny, ktoré vysídliť osoby nemeckej národnosti, sa zaradilo aj Holandsko. Holandský minister spravodlivosti Kolfischoten vydal výnos datovaný 6. augusta 1945, v ktorom bolo nariadené vysídliť celú skupinu ríšskych Nemcov. Vystahovanie Nemcov organizované holandskými úradmi sa začalo v septembri 1946 pod krycím názvom Čierny tulipán v najväčších mestách. Nemci určení na deportáciu si mohli so sebou zobrať 50 kg batožín a sumu vo výške 100 guldenov. Zariadenie domácností vystahovaných Nemcov sa dostalo do správy štátu. Podľa vládneho dekrétu (Besluit Vijandelik Vermogen, E. 133) o nepriateľskom vlastníctve všetko bolo skonfiškované bez nároku na odškodnenie.

V bývalej Juhoslávii boli v roku 1945 prijaté tzv. Avnojské dekréty,²⁰ na základe ktorých boli vystahovaní z územia bývalej Juhoslávie Nemci a bol im skonfiškovaný majetok. Išlo tu fakticky o istý druh kompenzácií či reparácií, spojených s transferom minimálneho počtu nemecky hovoriacich obyvateľov. Je potrebné uviesť aj fakt, že počas vojny nemecké okupačné úrady vystahovali asi 100 000 Slovincov zo Slovinska, buď do Nemecka, alebo do iných častí vtedy okupovanej Juhoslávie²¹.

Deportácie menšinového obyvateľstva prebiehali aj v Maďarsku, nemecká komunita mala byť úplne odstránená. Maďarské nariadenie o ľudovom súdnictve a pozemkovej reforme v podobnom duchu ako dekréty prezidenta Československej republiky a nariadenia SNR postihujú členov fašistických organizácií, kolaborantov a vojnových zločincov. Dokonca nariadenie o pozemkovej reforme postihuje členov maďarsko-nemeckej organizácie Volksbund plošne a konfiškujú ich súkromný majetok bez ohľadu na to, či išlo o radových členov, alebo vodcov, rovnako dopadli aj tí, ktorí „prijali nemecky znejúce meno“. Cieľom takejto kolektívnej konfiškácie majetkov, striktné protiprávnej, bolo rozšírenie pôdneho fondu a jeho získanie pre maďarských roľníkov a navrátilcov z území okupovaných Maďarskom počas vojny.²² Imre Kovács, generálny tajomník Národnej roľníckej strany, požadoval okamžité vysídlenie: „Preč so švábskymi vlastizradcami. Sami sa odlúčili od vlasti, každým svojím činom dokázali, že sa cítia byť spätí s hitlerovským Nemeckom. Teraz nech tiež zdieľajú osud Nemecka!“²³ Minister vnútra Fe-

²⁰ Niekedy aj „dekréty AVNOJ“, AVNOJ bola skratka pre Antifašistický výbor národného oslobodenia Juhoslávie.

²¹ *Dějiny Jihoslovanských zemí*. Praha 1998, s. 449.

²² TILKOVSKY, L: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Debrecen 1998, s.124 – 128. In: ROMSICS, I. *Parižska mierová zmluva z roku 1947*. Kalligram Bratislava 2008, s.164 – 165.

²³ Szabad Szó (spravodaj Národnej roľníckej strany) z 11. apríla 1945. In: Slovensko-nemecká komisia historikov SAV. *Vynútený rozchod. Vyhnanie a vysídlenie*

renc Erdei mal rovnaký názor, keď vyhlásil, že: „úspešným a rýchlym riešením môže byť jedine vysídlenie Švábov“.²⁴ A konečne maďarská komunistická strana zastávala rovnaký názor. Z piatich politických strán tvoriacich dočasnú vládu tak mali menšie výhrady k postupom iba sociálni demokrati. Podľa názoru I. Romsicsa, profesora historických vied na Univerzite Eötvösa Loránda, ostatné politické strany navrhovali voči osobám nemeckej národnosti v Maďarsku „rovnaký postup, aký začali československé úrady používať proti tamojším Maďarom: najprv odňatie občianstva od každého, kto sa v roku 1941 hlásil za Nemca, a následné vyhodenie občianstva zbavených ľudí“.²⁵ Určité obavy u niektorých maďarských politikov začal vzbudzovať fakt, že v Československu sa začalo podobným spôsobom pristupovať ku kolaborantom a zradcom nielen nemeckej, slovenskej či českej národnosti, ale automaticky aj ku kolaborantom z radov osôb maďarskej národnosti a k ostatným osobám maďarskej národnosti, ktoré boli na základe maďarského štátneho občianstva cudzími štátnymi príslušníkmi na československom území. Preto minister János Gyongyosi, ktorý sa neskôr aktívne zúčastňoval na rokovaníach s československými zástupcami v otázke maďarskej menšiny na našom území, odporúčal vzhľadom na problematiku osôb maďarskej národnosti v Československu mimoriadnu opatrnosť. Aj napriek mierne zmene-
nému stanovisku a opatrnosti ministerstva zahraničných vecí nariadenie vydané maďarským ministerským predsedom z 29. decembra 1945 prikazovalo: „Do Nemecka je povinný presídliť sa ten maďarský občan, ktorý sa pri príležitosti posledného sčítania ľudu hlásil za občana nemeckej národnosti alebo uviedol nemecký materinský jazyk, alebo ktorý svoje pomadžarčené meno zmenil späť na nemecký znejúce a ďalej ten, kto bol členom organizácie Volksbund alebo iného ozbrojeného útvaru.“²⁶ Niektorí maďarskí politici boli znepokojení odstránením významnej produktívnej menšiny na trhu práce v dobe kompletného ekonomického krachu Maďarska a rastúcej nezamestnanosti. Nakoniec situáciu vyriešili prisťahovalcami a presídlenkami z iných oblastí.

z Československa 1938 – 1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhosláviou. Bratislava 1999, s. 217.

²⁴ ROMSICS, I. *Parížska mierová zmluva z roku 1947*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 167.

²⁵ ROMSICS, I. *Parížska mierová zmluva z roku 1947*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 166.

²⁶ Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914 – 1999. c.d.. I. zv., s. 453-454. In: ROMSICS, I. *Parížska mierová zmluva z roku 1947*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 171.

Záver

Na záver článku pripájame tabuľkový prehľad odsunov, deportácií a iných opatrení, ktoré boli zamerané na vyriešenie problému s národnými a etnickými skupinami osôb v prvej polovici dvadsiateho storočia. Uvádzame spoločne odsuny a výmeny konané pod záštitou medzinárodných zmlúv a spoločenstva, ako aj nehumánne deportácie konané najmä počas vojnových rokov a sprevádzané tragédiami častí menšinového obyvateľstva. Pri mnohých odsunoch a vyhosteniach sú stále sporné presné čísla, a preto nemôžu byť uvedené s absolútnou istotou.

Pri zvážení podstaty problematiky odsunov a presunov národnostných menšín považujeme za najdôležitejšie uvedomiť si tú skutočnosť, že odsuny a výmeny sa hlavne v povojnovom období stali legálnym právnym nástrojom, určeným na predchádzanie či ukončenie konfliktov štátov s menšinovým obyvateľstvom. Napriek istým pochybeniam mali byť praktizované v maximálnej miere ohľaduplne, s prihliadnutím na ľudské práva odsunutých skupín obyvateľstva, tak ako to napríklad vyžadovala Postupimská konferencia, ktorá vo výslednom protokole striktnie požadovala vykonanie každého presídlenia humánnym spôsobom.

Presuny (odsuny, repatriácie, deportácie, úteky) obyvateľstva Európy v 1. pol. 20. storočia²⁷

Rok	Počet osôb	Národnosť presídlených	Presídlený kým – štát	Presídlený z územia	Presídlený na územie
1913/14	250 000	Gréci	Bulharsko, Turecko	Trácia, Anatólia	Grécko
1912/14	neznáme	Albánci	Srbsko	Kosovo	Albánsko
1912/14	400 000	Turci, moslimovia	Grécko, Srbsko, Bulharsko	Trácia, Macedónsko	Anatólia
1913/14	150 000	Bulhari	Grécko, Srbsko, Turecko	Trácia, Macedónsko	Bulharsko

²⁷ Spracované podľa: *Expulsions of European peoples in the 20th century* vydané Centrom proti odsunom so sídlom v Berlíne, <http://www.z-g-v.de/english/aktuelles/?id=52>. Staršie či historické názvy niektorých území autor ponechal zámerne.

1915/16	2 milióny	Arméni	Turecko	Arménsko, Anatólia	Sýria
1915	200 000	Nemci	cárske Rusko	Poľsko, Volynsko	Rusko
1918/20	140 000	Nemci	Francúzsko	Alsasko- -Lotrinsko	Nemecko
1919/26	700 000	Nemci	Poľsko	západné Prusko	Nemecko
1921/26	2 – 2,2 mil.	Gréci	Spoločenstvo národov, Turecko	Turecko, Malá Ázia, Trácia	Grécko
1923/26	360 000 – 400 000	Turci	Spoločenstvo národov, Grécko	Grécko	Turecko
1933/41	350 000	Židia	hitlerovské Nemecko	krajiny pod vplyvom fašistického Nemecka	celý svet
1939/41	460 000	Poliaci	Nemecko	západné Prusko	Generálny guvernát
1940/41	800 000 – 900 000	Poliaci, Židia Ukrajinci	ZSSR	západná Ukrajina, západné Bielorusko	Sibír, Stredná Ázia
1940	450 000	Fini	ZSSR	západná Karélia	Fínsko
1940	100 000	Francúzi	Nemecko	Alsasko- Lotrinsko	Francúzsko
1940/41	61 000	Lotyši,	ZSSR	Lotyšsko,	Sibír, Stredná

		Litovčania		Litva	Ázia
1940/41	61 000	Estónci	ZSSR	Estónsko	Sibír, Stredná Ázia
1940	200 000	Rumuni	Maďarsko	severná Transylvánia	Rumunsko
1940	160 000	Maďari	Rumunsko	južná Transylvánia	Maďarsko
1941	47 000	Srbi	Maďarsko	Báčka/ Vojvodina	Srbsko
1941	162 000 – 230 000	Srbi	Chorváti/ Bulhari	Chorvátsko/ Bosna, Macedónsko	Srbsko
1941	70 000	Chorváti	Srbi/Bulhari	Srbsko, Macedónsko	Chorvátsko
1941	60 000	Slovinci	Nemecko	Slovinsko	Chorvátsko, Nemecko
1941	80 000 – 190 000	Gréci	Bulharsko	západná Trácia, Macedónsko	Grécko
1944/45	530 000	Ukrajinci, Bielorusi	Poľsko	Poľsko	ZSSR
1944/48	250 000	Fíni	ZSSR	západná Karélia	Fínsko
1944/49	1 530 000	Poliaci		Ukrajina, Bielorusko	Poľsko
1944/48	200 000	Nemci	Juhoslávia	Juhoslávia	Nemecko

1945	75 000	Nemci	ZSSR/ Rumunsko	Rumunsko	ZSSR
1944/48	2 209 000	Nemci	Poľsko/ZSSR	Prusko	západné a stredné Nemecko
1945/48	5 820 000	Nemci	Poľsko	Brandenbursko	
1945/48	367 000	Nemci	Poľsko	Gdansk a okolie	
1945/48	3 159 000	Nemci	Česko- slovensko	Česko- slovensko	Nemecko
1945/48	857 000	Nemci	Poľsko	Poľsko	Nemecko
1945/48	320 000	pobaltskí Nemci	Poľsko/ZSSR	Poľsko, východné Nemecko	Nemecko
1945/48	30 000	pobaltskí Nemci	ZSSR	Poľsko, východné Nemecko	Sibír, Stredná Ázia
1945/46	280 000	ruskí Nemci	ZSSR, záp. spojenci	východné Nemecko	Sibír, Stredná Ázia
1946/48	250 000	Nemci	Maďarsko	Maďarsko	Nemecko
1945/47	300 000	Taliani	Juhoslávia	Istria, Dalmácia	Taliansko
1946/48	90 000	Maďari	Česko- slovensko	Slovensko	Maďarsko
1946/48	72 000	Slováci	Maďarsko	Maďarsko	ČSSR
1947	40 000	Česi	ZSSR	Volyň/ZSSR	ČSSR

1947	160 000	Ukrajinci	Poľsko	západná Galícia	povodie Odry – Nisy
1947	75 000	Ukrajinci	ZSSR	Ukrajina	Sibír
1947/49	140 000	Gréci	ZSSR	Kaukaz, Krym	Sibír
1948/49	60 000	Macedónci	Grécko	Grécko	Albánsko
1949	60 000	Estónci	ZSSR	Estónsko	Sibír
1950	120 000	Rumuni, Moldavci	ZSSR	Moldavsko	Sibír, Stredná Ázia
1950/51	160 000	Turci	Bulharsko	Bulharsko	Turecko
1951	40 000	Srbi, Nemci, Rumuni	Rumunsko	Rumunsko	Baraganstep / Walachei

Recenzent: prof. JUDr. Jozef Beňa, CSc.

ŠTEFANICA, Ján. Expulsions and exchanges of groups of the population of the European states in the first half of 20th century. In: *HISTORIA ET THEORIA IURIS*, roč. 2, 2010, č. 4, s. 78-93.

Expulsions, repatriations and displacement of ethnic, racial or religious reasons were affected tens of millions people around the world. Especially in ethnically diverse Europe where has been a constant colonization and resettlement of minority sections of the population. At the beginning of the twentieth century there was hardly find a European country with a homogeneous population. Movements of people of different nationalities, touched almost every country where ethnic minorities lived. Of course, the greatest impact on expulsion, repatriation or removals should be especially war events and their final results. Usually it was a political decision, such as regulation of the displaced persons of German nationality adopted at a conference in Potsdam. However the resulting protocol is strictly required the completion of each resettlement humanely. Types of displacement was in each case differed. Usually there was a distinction between the civilian population and the minority political or ideological structures. Direct implications for the displaced were largely the same, hit by loss of residence, and sometimes all real property. Expulsions and exchanges particularly in the postwar period became legal a legal instrument aimed at preventing or ending conflict co-

untries with minority populations. Despite misconduct, should be practiced to the maximum extent considerately, taking into account human rights groups of the population displaced.